א א וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיְמָה

א וְאִלֵּין שְׁמָהַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּעָלוּ לְמִצְרַיִם

רש"י

א (א) **ואלה שמות בני ישראל.** אף על פי שמנאן בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן [ס"א למחר מיתתן] להודיע חבתן, שנמשלו לכוכבים שמוציאן [ס"א במספר] ומכניסן במספר ובשמותם שנאמר (ישעיה מ כו) הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא (תנחומא ישן ג):

אוצר מפרשי התורה

(א) בטעם הדבר שנחלקו ספר בראשית וספר שמות זה מזה, ובביאור ההבדל שבין הספרים, כתב הרמב"ן[1], שספר בראשית הוא ספר היצירה וחידוש העולם, ויצירת כל נוצר, ונזכרו בו גם מקרי האבות שהם כענין יצירה לזרעם, מפני שכל מקריהם הם רמזים לרמוז ולהודיע את כל העתידות לבוא להם. ואחרי שהשלים את ספר היצירה התחיל ספר שמות שענינו הגלות הראשונה והגאולה, והגלות הזו לא נשלמה עד יום שובם אל מקומם ואל מעלת אבותם. וכשיצאו ממצרים, אף על פי שיצאו מבית עבדים עדיין נחשבו גולים כי היו בארץ לא להם, וכשבאו אל הר סיני ועשו את המשכן ושב הקב"ה והשרה שכינתו ביניהם, אז שבו אל מעלות אבותם ואז נחשבו גאולים, ולכן סיים את הספר הזה בהשלימו ענין המשכן, ובהיות כבוד ה' מלא אותו תמיד[2]. ואברבנאל כתב, שספר בראשית ענינו סיפור מעשי היחידים שהם אבות האומה אברהם יצחק ויעקב, אולם ספר שמות מבאר את עניני האומה בכללותה במה שאירע לה בגלות מצרים, וגאולתה, וקבלת התורה, ועשיית המשכן. ועל כן נתחלקו החומשים זה מזה כי ענינם שונה. עוד כתב, שכוונת התורה לבאר את מעלת עם ישראל וייחודו, וספר בראשית ענינו לספר את השתלשלות עם ישראל מאבותיו וכיצד נמשכה האומה רק מן הצדיקים, וספר שמות מבאר את סגולת ישראל בעצמותם[3].

שם הספר. במדרשים[4] מכונה ספר זה "ספר שמות"[5]. ובגמרא[6] הוא מכונה "הספר השני". וכן כתב בה"ג[7], שאחרי ספר בראשית בא ספר זה הקרוי "הספר השני". ובטעם שם זה, יש שביאר, שספר זה הוא חלק שני למעשה הבריאה שבספר בראשית, כיון שעיקר תכלית הבריאה היא עבור ישראל[8], ותכלית זו לא נשלמה עד שיצאו ישראל ממצרים ובאו לתכליתם שיהיו אור לגויים, ונמצא שיציאת מצרים ומתן תורה הם השלמת מעשה הבריאה[9]. והרמב"ן כתב, שספר זה נקרא "ספר הגאולה", משום שידובר בו אודות גאולת ישראל ממצרים, וסוף הספר הוא סדר עשיית המשכן שאז נחשבו ישראל גאולים בבואם למשכן.

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת המפרשים דנו מדוע נכתב 'ואלה' בוא"ו החיבור. הראב"ע כתב, שפסוק זה מחובר עם מה שנאמר לעיל[10] "וירא יוסף לאפרים בני שלשים"[11], וביאר הכתוב שבבואם למצרים היו מעטים, ורק לאחר מכן פרו ורבו[12]. ור"ח פלטיאל כתב, שאחרי שהזכיר הכתוב את בני יוסף שנולדו לו בארץ מצרים, אמר 'ואלה' הם הבאים מצרימה. אולם הרמב"ן ביאר, שפסוק זה מחובר עם ירידת בני ישראל למצרים שנזכרה בפרשת ויגש[13], והוא אותו הפסוק שנאמר שם[14]. אמנם ר"א בן הרמב"ם כתב, שהוא"ו של 'ואלה' אינו וא"ו החיבור, ונכתב כן משום שהוא תחילת ענין[15].

טעם הדבר שחזר הכתוב למנות את השבטים אחר שמנאם בספר בראשית[16], ששם נאמר אותו פסוק ממש "ואלה שמות בני ישראל", כתב רש"י[17]: אף על פי שמנאם בחייהם בשמותם, חזר ומנאם במיתתם, להודיע חיבתם שנמשלו לכוכבים, שמוציאם ומכניסם במספר ובשמותם, שנאמר[18] "המוציא במספר צבאם לכולם בשם יקרא"[19].

1. בפתיחה לפירושו לספר שמות. 2. וכעי"ז כתב אברבנאל בסיבה הרביעית, שספר בראשית מבאר את סיבות הגלות, וספר שמות את התקיימות הייעודים והנבואות והוא ספר הגלות והגאולה. 3. ועי"ש ביאורים נוספים. 4. ב"ר ג, ה; סד, ח; תנחומא וירא א. 5. וראה עוד בדקדוקי הטעמים לבן אשר שכתב: ספר שני ואלה שמות הוא ספר יציאת מצרים והוא ספר הברית. וקראו גם ספר הברית על פי האמור להלן כד, ז. וראה עוד רד"צ הופמן. 6. סוטה לו, ב. 7. סי' עו. 8. וכמו שאמרו בב"ר א, ו: 'בראשית' - בשביל ישראל שנקראו ראשית. 9. העמק דבר בהקדמתו לפירושו לספר שמות. 10. בראשית נ, כג. 11. וכ"כ חזקוני. 12. וכתב רמב"ן שאין זה נכון. וביאר אברבנאל, שרמב"ן נחלק על ראב"ע משום שכבר בבראשית פרק מו נזכרו כל אחד מהשבטים ובניו ובני בניו יותר ממה שנזכרו כאן רק שמות השבטים. ועוד, שהיה די שיאמר "ובני ישראל פרו וישרצו" להגיד רבויים. ועוד, שאין טעם בהזכרת יוסף בתוך השבטים אחרי שכבר נתפרש עליו שנולדו לו בני שלשים. 13. בראשית מו, ו-ז. 14. פסוק ז. וראה מה שהובא משמו בסמוך. ובאור החיים וצרור המור כתבו, שנאמר 'ואלה' בתוספת וא"ו כדי להוסיף על הראשונים, ללמד שהיו צדיקים כאבותיהם. וראה ספורנו להלן ציון 25. ובאלשיך ביאר, שאמר הכתוב כן כדי שלא נאמר שיוסף הוא הצדיק ואחיו רשעים ומשום כך נגזר עליהם גלות, כי 'ואלה' מוסיף על יוסף הנזכר לעיל, מהוא צדיק אף אחיו צדיקים. וכעי"ז כתב בצרור המור. עוד כתב באור החיים, שזמן הגלות התחיל בשעה שנולד יצחק, ולכן אמר 'ואלה' להוסיף על האבות, שגם הם היו בגלות ואלה היו עמהם. עוד כתב, שאמר כן ללמד, שכשם שהראשונים קיבלו על עצמם את עול הגלות כך קיבלו עליהם בניהם אחריהם. וראה עוד כלי יקר להלן הערה 30. 15. וכמו "ויבואוני חסדיך" (תהלים קיט, מא). וראה מה שהאריך בזה בפירושו לבראשית כז, כח. ורד"ק בפירושו ליהושע א, א כתב, שמנהג הלשון לכתוב במקומו וא"ו גם כשאינו מוסיף ומחבר דבר אל דבר, וכן תיבת 'ויהי' תמצא בהתחלת דברים, וכן ווי"ן אחרים בראשי הספרים, ואם נאמר שהטעם הוא לחבר ספר אל ספר וענין זה אל הקודם לא יספיק הטעם בכולם. וכעי"ז כתב גם בפירושו לשמואל א, א. וראה עוד אוצר מפרשי התורה בראשית כז, כח. 16. בראשית מו, ח-כז. 17. ע"פ שמו"ר א, ג. 18. ישעיה מ, כו. 19. וביאר חזקוני, שחביבות ההכנסה במספר נלמדת ממה שנאמר שם "לכולם בשם יקרא". והריב"א ביאר, שחביבות ההכנסה במספר נלמדת ממה שאמר "מונה מספר לכוכבים", ומ"לכולם בשם יקרא" מבואר חביבות ההכנסה בשם.

אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ: ב רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי עִם יַעֲקֹב גְּבַר וְאֶנָשׁ בֵּיתֵהּ עָלוּ: ב רְאוּבֵן

אוצר מפרשי התורה

והרמב"ן ביאר על פי דרכו[20], שהוצרך הכתוב לחזור מתחילת הענין, כי רצה לספר את ענין הגלות מעת ירידת בני ישראל למצרים[21], ונשלם ענין זה בבואם למשכן שזהו סוף הגאולה[22]. אולם הרשב"ם ביאר, שמשום שנאמר להלן[23] "ובני ישראל פרו וישרצו", הוצרך הכתוב לכפול ולומר שבביאתם למצרים לא היו אלא שבעים, ולאחר מות הדור ההוא פרו וישרצו, "ויקם מלך חדש"[24] ונתחכם עליהם למעטם ולא הועיל לו. ובתוס' השלם כתבו, שלא תאמר היאך נתרבו בני ישראל ובודאי נישאו גם למצריות, לכן מעיד הכתוב שכל ריבוי בני ישראל לא היה אלא מראובן ושמעון ושאר השבטים. ורבינו מיוחס כתב, שכיון שהוצרך לומר שלאחר מיתת יוסף וכל אחיו החל השעבוד, הזכיר הכתוב את שמותיהם דרך קצרה.

כתב הספורנו, שרק אלה הנזכרים כאן הם הראויים שיוודעו בשמם, כי כל אחד מהם ראוי להיות נחשב איש[25], ואלה היו כל חייהם למאורות, ולפיכך לא יצא הדור לתרבות רעה. אמנם אחרי מותם לא היו הצדיקים שבבניהם כל כך חשובים בעיני אלהים ואדם[26].

בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הטעם שהזכיר הכתוב את השם 'ישראל' ולא 'יעקב', יש מהראשונים שביארו, כי כל השבטים נקראים על שם ישראל[27]. ומן האחרונים יש שכתב, שמה שאמר הכתוב "בני ישראל", אין פירושו הבנים שהוליד ישראל[28], אלא בני האומה הישראלית, ומה שמנה הכתוב לאחר מכן "ראובן שמעון לוי ויהודה" היינו בית ראובן ומשפחתו[29].

הַבָּאִים מְצְרַיְמָה כתבו הראשונים, שנאמר 'הבאים' לשון הווה, מפני שלאחר מיתת יוסף הוכבד עליהם עול מצרים והיה נראה להם בכל יום כאילו באו עתה[30]. ויש שכתבו, שהחשיבו אותם המצרים כאילו באו עתה, כדי לשעבדם[31]. ויש שפירש, שלאחר שעלו בני ישראל לארץ כנען לקבור את אביהם, שבו לארץ מצרים ברצונם כדי לקבל על עצמם את עול הגלות שנגזרה עליהם[32]. ואברבנאל כתב, ש'הבאים' הוא בנין הפעיל, שהביאו עמהם למצרים את יעקב אביהם[33].

מְצְרַיְמָה כתב רבינו בחיי, ש'מצרימה' האמורה כאן איננה 'ארץ מצרים' האמורה בכל מקום, כי 'מצרימה' היא המדינה ששם עיר הבירה ולשם ירדו בתחילה בני ישראל, אבל לא נתיישבו שם אלא גרו בסביבותיה, וסביבות המדינה ועיר הבירה זהו המקום הקרוי 'ארץ מצרים'[34].

אֵת יַעֲקֹב עם יעקב[35].

וכתב הראב"ע[36], שהזכיר הכתוב בתחילה את יעקב, כי כל נפש יוצאי ירך יעקב היו שבעים יחד עמו[37]. אולם אברבנאל כתב, ש"את יעקב" פירושו שהבאים מצרימה הביאו עמהם את יעקב אביהם[38].

יִשְׂרָאֵל... יַעֲקֹב הטעם שפתח הכתוב בשם 'ישראל' ולבסוף קראו 'יעקב'[39], ביאר הרמב"ן[40], משום ש'ישראל' הוא לשון שררה וכבוד[41], וכשירדו למצרים והתחילה הגלות לא היה יעקב בשררתו ובגדולתו ולא היה ראוי

20. שספר זה הוא סיפור גלות ישראל וגאולתם. ראה לעיל ציון 1. **21.** כי עיקר ענין ספר שמות הוא הגלות והגאולה, ולכן חזר להזכיר את ירידת בני ישראל למצרים כדי להתחיל את סיפור הגלות מתחילתו. והוסיף, שמצינו שחזר הכתוב כעין זה, שבסוף דברי הימים נזכר שבשנת אחת לכורש העיר ה' את רוחו ונתן רשות לבני ישראל לעלות לארץ (דברי הימים ב ו, כב-כג), ובזה נשלם סיפור המאורעות שהיו קודם בנין הבית, ואותם שני פסוקים נזכרו בתחילת ספר עזרא, שספרו הוא סיפור תחילת בנין הבית. אולם אברבנאל כתב, שפסוק זה אינו מחובר עם מה שנאמר בפרשת ויגש, שהרי שם פירט הכתוב את שמות כל שבעים נפש שירדו מצרים, ועוד, שספר עזרא ודברי הימים חלוקים לגמרי אבל התורה כולה ספר אחד ואין טעם לחזור על מה שכבר אמר לעיל, וגם פרשת ויחי היא הפסק גדול בין הנאמר בפרשת ויגש לנאמר כאן. ולפיכך כתב, שפירוש הכתוב "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה" ענינו להזכיר את שמות בני יעקב שהביאו אותו למצרים ועל ידם ירד, ולכן בבראשית שם אמר הכתוב "יעקב ובניו" שאף יעקב היה בכלל מנין היורדים, וכאן אמר "את יעקב" שלא היה בכלל היורדים, אלא שהזכיר הכתוב מי גרם לירידת יעקב למצרים. **22.** וכ"כ תלמיד הר"ן. **23.** פסוק ז. **24.** להלן פסוק ח. **25.** וראה עוד בפירושו לבמדבר א, ב שכתב: "במספר שמות" - כי היה אז כל אחד מאותו הדור נחשב בשמו המורה על צורתו ומעלתו האישית על דרך "ואדעך בשם" (להלן לג, יז). **26.** וראה דבריו להלן ציון 75 ששעבוד בני ישראל היה על חטאם בהיותם במצרים. **27.** וכמו שנאמר "בני בכורי ישראל" (להלן ד, כב). לקח טוב, שכל טוב. **28.** שאם כן אין מדוקדק לשון הכתוב "את יעקב איש וביתו באו", והיה לו לומר "אלה שמות בני ישראל הבאים איתו מצרימה" שהרי הזכיר כבר את 'ישראל' בתחילת הפסוק ומדוע הוצרך לומר שוב 'את יעקב', אבל אם 'בני ישראל' הכוונה בני האומה הישראלית, נמצא שלא נזכר יעקב עצמו בתחילת הפסוק וצריך לומר בהמשך 'את יעקב'. **29.** וכמו שנאמר "איש וביתו באו". העמק דבר. **30.** חזקוני, ר"ח פלטיאל, דעת זקנים, לקח טוב, שכל טוב, ע"פ שמו"ר א, ד. וכ"כ במדרש אגדה. והוסיף הכלי יקר, שמשום כך אמר 'ואלה' בוא"ו החיבור, שלאחר שהזכיר את מיתת יוסף (בראשית נ, כו), לא היו פני המצרים כתמול שלשום והכבידו עולם עליהם והיה דומה הדבר בעיניהם כאילו באו עתה. **31.** הדר זקנים. **32.** אור החיים. **33.** ורבינו בחיי כתב, ש'הבאים' הוא לשון ריבוי, כמו (ישעיה כז, ו) "הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל". ומשום שלא ירדו למצרים רק שבעים נפש והקב"ה ציוה בהם את הברכה, לפיכך הזכיר בהם לשון זו. **34.** ולכן אמר ה' ליעקב (בראשית מו, ד) "אנוכי ארד עמך מצרימה", אולם ישיבת יעקב היתה בארץ מצרים וכמו שנאמר (שם מז, כז) "וישב ישראל בארץ מצרים". וכמו שכתוב (במדבר כ, טו) "וירדו אבותינו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים", ולא אמר 'ונשב שם', והיינו שירדו אבותינו אל המדינה ונתיישבו במצרים. **35.** אונקלוס, יב"ע, רס"ג, ראב"ע, רלב"ג, חזקוני. והוסיף רש"ר הירש, ש"את יעקב" מציין קשר הדוק יותר מ"עם יעקב", ובא הכתוב להדגיש שאף שעמדו איש בראש ביתו, דבקו ביעקב ונצמדו אליו בכל ליבם. **36.** בפירוש הקצר, ע"פ פירושו לבראשית מו, כג. **37.** אולם חזקוני להלן פסוק ה כתב שיעקב לא היה במנין השבעים נפש. **38.** וכעי"ז בצרור המור בפירושו השני. והוסיף אברבנאל, ש'את' בכל המקרא מורה על הדבר שנפעל, כמו (בראשית מה, יג) "והורדתם את אבי". וראה לעיל ציון 33. **39.** ולא קראו 'ישראל' בלבד. **40.** שם מו, ב. **41.** כמו שנאמר (שם לב, כט) "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל כי

וִיהוּדָה: ג יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן וּבִנְיָמִן: ד דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד וְאָשֵׁר: ה וַיְהִי כָּל־נֶפֶשׁ יֹצְאֵי יֶרֶךְ־יַעֲקֹב שִׁבְעִים נָפֶשׁ וְיוֹסֵף הָיָה בְמִצְרָיִם: ו וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל־אֶחָיו

שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה: ג יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן וּבִנְיָמִן: ד דָּן וְנַפְתָּלִי גָּד וְאָשֵׁר: ה וַהֲוָה כָּל נַפְשָׁתָא נָפְקֵי יַרְכָּא דְיַעֲקֹב שַׁבְעִין נַפְשָׁן וְיוֹסֵף דַּהֲוָה בְּמִצְרָיִם: ו וּמִית יוֹסֵף וְכָל אֲחוֹהִי וְכֹל דָּרָא

רש"י

(ה) **ויוסף היה במצרים.** והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, ומה בא ללמדנו וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים, אלא להודיעך צדקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך, ועומד בצדקו (ספרי האזינו שלד):

אוצר מפרשי התורה

להיקרא 'ישראל', אבל בניו מכונים על שם 'ישראל' כי יפרו וירבו שם ויגדל שמם וכבודם[42].

אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ נחלקו המפרשים בביאור 'ביתו'. רבים מן הראשונים פירשו, "איש וביתו" - איש ואשתו[43], ובא הכתוב ללמדנו שירדו כולם למצרים כשהם נשואים[44]. אולם הרס"ג פירש, שהם כל בני ביתו. והראב"ע כתב, ש'ביתו' היינו יוצאי חלציו[45]. ואברבנאל כתב, 'איש' שהוא יעקב, 'וביתו' שהם יוצאי יריכו, כולם באו יחד.

אֵת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ יש שביארו, "את יעקב" - שהיו טפלים ליעקב[46]. ויש מן האחרונים שהוסיף, שבירידתם למצרים אמר הכתוב "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו"[47], שבעת ההיא עדיין לא נפרדו למשפחות אלא אכלו על שולחן אביהם והיו כולם בבית אחד ויעקב אבי הבית, אולם לאחר מכן נתעלו בדרגתם וכל אחד נהיה לבית מיוחד, ומשום כך אמר הכתוב "את יעקב איש וביתו באו" שאף שכשבאו היו טפלים ליעקב, לאחר מכן נעשו כל אחד לבית בפני עצמו[48].

(ב) רְאוּבֵן שִׁמְעוֹן לֵוִי וִיהוּדָה פתח הכתוב בבני הגבירות והקדימם לבני השפחות[49]. והטעם שבפסוק זה נזכרו רק ארבעת בני לאה הראשונים ולא כל בניה, יש מן האחרונים שביאר, שאלו הם שיועדו לה מלכתחילה ורק לאחר מכן זכתה גם ליששכר וזבולון[50].

(ג) יִשָּׂשכָר זְבוּלֻן וּבִנְיָמִן מנה הכתוב את כל בני לאה כפי סדר הולדתם[51], והקדים את יששכר וזבולון לבני השפחות אף שהיו קטנים מהם לפי שהקדים את בני הגבירות, ולכן הזכיר גם את בנימין קודם בני השפחות, לפי שהוא מבני רחל[52]. ורבינו מיוחס כתב, שצירף את בנימין לבני לאה לפי שלא רצה להזכירו יחידי.

כתבו המפרשים, שאת יוסף הניח לבסוף[53] כיון שרצה להאריך בו ולומר "וימת יוסף וכל אחיו"[54].

(ה) נֶפֶשׁ כתב הרמב"ן[55], ש'נפש' הנזכרת כאן פירושה גוף, ומצינו במקרא פעמים רבות שהוזכר נפש והכוונה לגוף[56].

יֹצְאֵי יֶרֶךְ דרך ארץ וצניעות היא שהכתוב מכנה את איבר ההולדה על שם המקום הסמוך לו[57].

שִׁבְעִים נָפֶשׁ נחלקו הראשונים האם יעקב נכלל במנין שבעים נפש. יש שכתבו, שהיה יעקב בכלל מנין זה[58], ויש שכתבו שאין יעקב מן המנין[59].

אף שיוסף ושני בניו במנין זה והם לא היו מהבאים למצרים, כתבו הראשונים, שמנין שבעים נפש אינו לבאים למצרים אלא ליוצאי ירך יעקב[60].

יֹצְאֵי יֶרֶךְ יַעֲקֹב שִׁבְעִים נָפֶשׁ כתב הרלב"ג[61], שכיון שהזכיר הכתוב שבאו "איש וביתו" שהם נשותיהם, לכן הוצרך לומר שמנין שבעים נפש הוא רק יוצאי ירך יעקב בלא נשותיהם.

כתב החזקוני: כדי לספר נפלאותיו של הקב"ה נכתב מקרא זה, שבשבעים נפש ירדו אבותינו למצרים, ובמאתיים ועשר שנים שעמדו שם נתרבו לשישים רבוא גברים, לבד מזקנים ונשים וטף.

וְיוֹסֵף הָיָה בְמִצְרָיִם כתב הרס"ג: 'ויוסף' - עם יוסף. כלומר, שמנין שבעים נפש הוא יחד עם יוסף שכבר היה במצרים ולא ירד אליה מארץ כנען יחד עם אחיו[62]. ואברבנאל כתב, שהזכיר הכתוב את השבטים שגרמו

שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל". **42.** וכעי"ז בצרור המור. **43.** ספר השרשים לר"י אבן ג'נאח שרש בית, רלב"ג, תוס' השלם. וכן מבואר בתנחומא שמות ג. **44.** רבינו בחיי, חזקוני. והוסיף חזקוני, שלפי שידע יעקב שהמצרים שטופי זימה, על כן השיא את בניו לפני ירידתו למצרים. וכ"כ מדרש אגדה, לקח טוב, שכל טוב, ר"ח פלטיאל. **45.** והוסיף, שלא מצינו בכל המקרא 'בית' שפירושו אשה, וכן לא יתכן שכוונת הכתוב לנשותיהם שהרי לא היו הנשים במנין שבעים נפש. אך ראה רלב"ג, להלן ציון 61. **46.** תוס' השלם. **47.** בראשית מו, ז. **48.** מלבי"ם. וראה בביאורי החומש (ליובאוויטש) שעמד על הבדל הלשונות שכאן נאמר "את יעקב" ומשמע שיעקב הוא העיקר ובניו טפלים לו, ואילו בבראשית שם נאמר "יעקב ובניו" כולם שווים זה לזה. והטעם משום שבפרשת ויגש כוונת הכתוב לספר את עצם הירידה למצרים, ובזה אין הבדל בין יעקב לבניו וכולם בכלל "הבאים מצרימה", אולם כאן כוונת הכתוב להראות את הנס שמשבעים נפש שהיו בשעת ירידת מצרים פרו ורבו בני ישראל לעם גדול, ולכך הדגיש הכתוב שעיקר הברכה היא משום יעקב שהובטח לו (בראשית כח, יד) "והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה". **49.** שכל טוב, חזקוני, הדר זקנים. ובשמו"ר א, ו נדרש, שלא בכל מקום מסדר הכתוב את שמות בני יעקב כסדר זה, ופעמים מקדים את בני השפחות ופעמים את בני הגבירות ללמדך שלא היו אלו גדולים מאלו. **50.** כי לאחר לידת יהודה נאמר (בראשית כט, לה) "ותעמוד מלדת". רש"ר הירש. **51.** ראב"ע. **52.** חזקוני. **53.** להלן פסוק ה. **54.** להלן פסוק ו. לקח טוב, שכל טוב, הדר זקנים. **55.** ויקרא יז, יד. **56.** והוסיף רבינו בחיי, שהוא כמו (ויקרא ד, ב) "נפש כי תחטא", שהכוונה לגוף האדם, כי החטא איננו מחמת הנפש. **57.** ראב"ע, חזקוני. **58.** ראב"ע, בכור שור, רלב"ג. **59.** חזקוני. וראה הרחבה בענין זה באוצר מפרשי התורה בראשית מו, טו. **60.** תוס' השלם (השלמות לפרשת שמות). **61.** ע"פ שיטתו לעיל פסוק א ש'ביתו' פירושו אשתו. **62.** וכ"כ יב"ע, לקח טוב, שכל טוב, ראב"ע, חזקוני, תוס'

וְכֹ֖ל הַדּ֥וֹר הַהֽוּא׃ ז וּבְנֵ֣י יִשְׂרָאֵ֗ל פָּר֤וּ וַיִּשְׁרְצ֙וּ וַיִּרְבּ֔וּ

הַהוּא: ז וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נְפִישׁוּ וְאִתְיַלָּדוּ וּסְגִיאוּ

רש״י

(ז) **וישרצו.** שהיו יולדות ששה בכרס אחד (שמו״ר א׳ ח):

אוצר מפרשי התורה

לירידת יעקב למצרים, ולכן אמר ״ויוסף היה במצרים״, שמשום שהיה במצרים ירד יעקב לראותו.

ורש״י כתב[63]: וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים שהוצרך הכתוב לומר כן, אלא להודיעך צדקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך ועומד בצדקו[64].

(ו) וַיָּמָת יוֹסֵף אף שכבר נזכרה מיתת יוסף בספר בראשית[65], חזר הכתוב להזכירה כאן, משום שהיא היתה תחילת סיבת השעבוד ורק לאחר מיתתו קם מלך חדש שלא ידעו[66].

וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו וְכֹל הַדּוֹר הַהוּא דרשו חז״ל[67], שיוסף מת קודם לאחיו, משום שנהג עצמו ברבנות. ולכן מיתתו כתובה קודם מיתת אחיו. ומן האחרונים יש שביאר, שהזכיר הכתוב את סדר ירידת בני ישראל מגדולתם, שבתחילה מת יוסף וירדו מעט מכבודם ונעשו שווים למצרים, לאחר מכן מתו גם אחיו ונעשו פחותים מן המצרים, ולאחר מכן מתו כל הדור ההוא והחלו המצרים להשתעבד בהם[68].

וְכֹל הַדּוֹר הַהוּא פירש הרשב״ם, שהם שבעים נפש שירדו מצרימה[69]. ויש שהוסיפו, שאף שאמר ״וכל הדור ההוא״ לא מתו כולם ממש, כי סרח בת אשר לא מתה[70]. אמנם יש שכתבו, ש״כל הדור ההוא״ הם המצרים שהיו בדורו של יוסף, וכל המצרים שראו את יוסף וכבודו מתו, וכמו שנאמר בסמוך ״ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף״[71].

הַדּוֹר כתבו הראשונים, ש׳דור׳ איננו מנין שנים מסוים, אלא האב עם בנו נקראים שני דורות[72].

טעם הדבר שהזכיר הכתוב מיתת יוסף ואחיו וכל הדור. יש שפירשו, שכל זמן שהיו חיים לא היו המצרים משתעבדים בישראל[73], משום שנהגו כבוד ביוסף ואחיו[74]. והספורנו כתב, שעד שלא מתו כל שבעים נפש לא קלקלו הדור ההוא את מעשיהם ולכן לא נשתעבדו[75]. והרלב״ג כתב, על פי דרכו ש״כל הדור ההוא״ הם המצרים, שמעלת יוסף היתה גדולה אצלם כל כך, שאילו היו הדור ההוא שהכיר את יוסף בחיים כשרצה מלך מצרים לענות את בני ישראל, לא היו מסכימים לזה. ויש שכתבו, שנסמך פסוק זה למה שנאמר בסמוך ״ובני ישראל פרו וישרצו וירבו״, ובא הכתוב להודיענו שגם לאחר מיתת יוסף ואחיו, פרו ורבו בני ישראל ולא פסקה ברכה מהם[76].

(ז) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ כתב הלקח טוב, ש״בני ישראל״ שנזכרו לעיל הם גם בני השבטים, ולכן אמר הכתוב, שאף על פי שמתו בני השבטים, מכל מקום ״ובני ישראל פרו״.

פָּרוּ פירש הראב״ע, הולידו, כעץ הנותן פריו[77]. וכתבו אברבנאל ואדרת אליהו, שכל אחד הוליד ולא היה בהם עקר ועקרה. ובתולדות יצחק כתב[78], שלא הפילו נשותיהם ולא מתו כשהם קטנים[79].

וַיִּשְׁרְצוּ לשון שריצה היא ריבוי הולדה[80]. ולשון זו שייכת בין באדם בין בבהמה[81]. וכתב רש״ר[82]: שהיו יולדות שישה בכרס אחד[83]. וביאר הרלב״ג, שהיו דומים לשרצים בכך שהיתה בהם פריה ורביה באופן מרובה, וכן

השלם, רד״ק בראשית ד, כ, רמב״ן להלן כא, לו. וכן מבואר באונקלוס, ובשמו״ר א, ז. וכעי״ז כתב רבינו מיוחס, שאע״פ שאמר ״הבאים מצרימה״ לא באו כולם בבת אחת אלא יוסף בא קודם להם וכבר היה במצרים בבואם לשם. והוסיף רד״צ הופמן, שהודיענו הכתוב בזה שגלות מצרים לא התחילה בביאת יוסף למצרים, אלא כשבאו יעקב ובניו. **63.** ע״פ ספרי האזינו שלד. **64.** וכעי״ז נדרש בשמו״ר א, ז: כשם שהיה קטן בעיניו מתחילה שהיה עבד במצרים, כך היה קטן בעיניו אחר שהיה מלך. בהעמק דבר העיר, שלכאורה היה הכתוב צריך לומר ״ויוסף היה במצרים ויהי יוצאי ירך יעקב שבעים נפש״, שכן יוסף כלול במנין שבעים נפש. וביאר, שבשעת ירידת בני ישראל נחשבו כשבעים נפש עם בכורת ראובן שחשובה כשנים, ובבואם למצרים נשלם המנין עם יוסף, ולכן אמר הכתוב ״ויהי יוצאי ירך יעקב שבעים נפש״, שהיו שבעים על ידי בכורת ראובן, ״ויוסף היה במצרים״ שכשבאו למצרים נשלם המנין על ידי יוסף שהיה מנהיג שם. **65.** נ, כו. **66.** אור החיים. **67.** ברכות נה, א. **68.** אור החיים. **69.** וכ״כ שכל טוב, ספורנו. ובפנים יפות להלן פסוק ח הקשה, מהמבואר ברש״י להלן ו, טז ששעבוד מצרים התחיל לאחר שמת לוי ולפני מיתת כל שבעים נפש, ולכך כתב כמפרשים ש״כל הדור ההוא״ אלו המצרים שהיו בדורם של השבטים, וגם פרעה היה בדור ההוא ולכך קם מלך חדש. **70.** וכן יוכבד שהיתה אף היא ממנין השבעים. תוס׳ השלם, לקח טוב במדבר כו, מו. **71.** ראב״ע, רלב״ג, חזקוני. **72.** ראב״ע, רלב״ג. **73.** רש״י להלן ו, טז. וכן נדרש בשמו״ר א, ח: ללמדך שכל זמן שהיה אחד מהם קיים מאותם שירדו למצרים לא שיעבדו המצרים את ישראל. אמנם רש״י שם לא כתב כן על כל יורדי מצרים, אלא על השבטים עצמם. וכ״כ ראב״ע, שיוסף מת בגדולתו, וגם כל אחיו לא ראו את ימי הרעה. **74.** תוס׳ השלם. **75.** וכדרכו לעיל ציון 25, שרק השבטים היו חשובים וידועים בשמם, ולאחר מיתתם קלקלו הדורות, ושעבוד בני ישראל היה מחמת שחטאו לאחר מיתתם. **76.** מדרש אגדה, לקח טוב, אברבנאל. **77.** וכביאור זה בלשון ׳פרו׳ כתב רש״י בפירושו לבראשית א, כב, וראה אוצר מפרשי התורה שם. ראה עוד בספר השרשים לר״י אבן ג׳נאח שרש פרה, שכתב שהוא לשון צמיחה וגידול. **78.** בשם רש״י, וכ״ה ברש״י מהדורת תורת חיים. **79.** שהנפל אינו פרי. שם. **80.** רד״ק בראשית א, כ; ט, ו. וראה הרחבה בביאור לשון זו באוצר מפרשי התורה בראשית א, כ. **81.** רבינו מיוחס. **82.** ע״פ שמו״ר א, ח. **83.** וכעי״ז כתב ראב״ע, שאולי רמז הכתוב בתיבת ׳וישרצו׳ שהיו נשותיהם יולדות תאומים או יותר. והוסיף, שעל פי הרופאים יתכן שיהיו שבעה עוברים בבטן אחת, והוסיף, שהוא עצמו ראה אשה שילדה ארבעה בנים בלידה אחת. אמנם בשמו״ר שם נדרש כן ממה שנאמרו בפסוק שש תיבות של ריבוי, וכ״כ תוס׳ השלם בדעת רש״י, וראה שם ביאורים נוספים במקור דרשה זו. ובתנחומא פקודי ט מובא, שנחלקו רבותינו, יש מהם אומרים יולדות שנים בבת אחת, ויש אומרים שישה בכרס אחד, ויש אומרים שנים עשר בכרס אחד, ויש אומרים שישים רבוא. וראה שם ביאור הדרשה לכל שיטה. וראה באזנים לתורה שהביא בשם ר״א גורדון סמך ע״פ הפשט לכך שילדו שישה בכרס אחת.

וַיַּעַצְמוּ בִּמְאֹד מְאֹד וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם: פ ח וַיָּקָם מֶלֶךְ־חָדָשׁ עַל־מִצְרָיִם אֲשֶׁר לֹא־יָדַע אֶת־יוֹסֵף:

וּתְקִיפוּ לַחֲדָא לַחֲדָא וְאִתְמְלִיאַת אַרְעָא מִנְּהוֹן: ח וְקָם מַלְכָּא חַדְתָּא עַל מִצְרָיִם דְּלָא מְקַיֵּם גְּזֵרַת יוֹסֵף: ט וַאֲמַר

רש״י

(ח) **ויקם מלך חדש.** רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו (עירובין נג. שמו״ר א ח): **אשר לא ידע.** עשה עצמו כאילו לא ידע (שם):

אוצר מפרשי התורה

שזמן עיבורם היה קצר. והרשב״ם כתב, שבכל מקום הקטנים קרויים שרץ.

והספורנו כתב, שלאחר שמתו כל שבעים נפש שהיו צדיקים, התחילו ישראל לנטות לדרכי שרצים[84].

פָּרוּ וַיִּשְׁרְצוּ כתב הרשב״ם, 'פרו' בהריון, 'וישרצו' בלידה, שלא שיכלה הרחם.

וַיִּרְבּוּ ביאר הרלב״ג, 'וירבו' במספר. והרשב״ם פירש: גדלו ונעשו הקטנים גדולים, שלא מתו בקטנותם. ולפירוש זה כתב אברבנאל, שדרך התאומים מחמת חולשתם למות בצעירותם, ולכן נאמר שבני ישראל אף שהיו נולדים שישה בכרס אחת, לא מתו בילדותם[85]. והראב״ע כתב, שלא מתו מהם כשיעור שרגילים למות בעם גדול. ובאדרת אליהו כתב, שהולידו פעמים רבות. אולם בשכל טוב פירש, 'וירבו' בנכסים.

וַיַּעַצְמוּ פירש הראב״ע, שהיו חזקים ותקיפים ובעלי עצם[86]. וכתב הרשב״ם, שגם הגדולים לא מתו אלא חיו הרבה ועצמו[87]. וביאר אברבנאל על פי דרכו, שדרך התאומים שהם חלושי מזג ורפויים באיבריהם, ולכן נאמר שהיו תקיפים וחזקים[88]. ובאדרת אליהו ביאר, שנהיו לגוי עצום כי לא מתו בקטנותם. ובשכל טוב כתב, 'ויעצמו' בגדולה.

בִּמְאֹד מְאֹד ביאר הראב״ע, שכפל הכתוב תיבת 'מאוד' כדי להורות את גודל הריבוי שלא היו יכולים להתרבות יותר[89]. והרלב״ג כתב, שלא תאמר שהריבוי והעוצם היו רק במעטים מבני ישראל, לכך אמר הכתוב "במאוד מאוד" לומר ש'במאוד' מהם, כלומר ברבים מהם, היה הריבוי והעוצם 'מאוד', ורק מעטים היו שלא נמצא בהם ריבוי נפלא בהולדה[90].

כתב באדרת אליהו, ש"מאוד מאוד" האמור כאן חוזר על כל הכתוב, שכל הפריה והרביה והשריצה היו במאוד מאוד[91].

הטעם שהזכיר הכתוב את ריבוי בני ישראל, כתב בעקידת יצחק, כי ריבויים היה סיבת שעבוד מצרים, וכמו שאמר פרעה[92] "הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו". ויש שכתב, שהזכיר זאת לבאר מדוע לא נחשבו בעיני המצרים, כי כשהיו מעטים היו חשובים בעיניהם שכן היו יקרי המציאות, אולם כשנתרבו התבטלה חשיבות זו[93].

וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם מלאה הארץ מהם[94]. והרלב״ג פירש[95], שברכת ה' היתה בארצם שנתמלאה כל טוב עמהם[96].

הָאָרֶץ יש שפירשו, שהכוונה לארץ גושן[97]. ויש שפירשו, כל ארץ מצרים[98].

(ח) וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ נחלקו רב ושמואל בדבר[99], יש שאמר שהיה מלך חדש כמשמעו[100]. ויש שאמר שכיון שלא נכתב שמת המלך הקודם ומלך אחר תחתיו[101], מכאן שהוא אותו המלך שהיה בזמן יוסף[102], וקראו

84. וכעי״ז מבואר בתוס' השלם, ע״פ המבואר בתנחומא ישן שמות ו, שלא נימולו, והיו נחשבים כשרצים. ובכלי יקר כתב, שלאחר שמת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא הצדיקים שהיו מגינים עליהם, נעשו שפלים כשרצים זוחלי עפר בעיני המצרים. 85. וכעי״ז בדעת זקנים. 86. וכ״כ רלב״ג. 87. על פי דרכו ש'וירבו' מוסב על הקטנים שלא מתו. 88. וכעי״ז בדעת זקנים. והוסיף בהעמק דבר, שגם דרך היולדות שמתחילות ללדת בנעוריהן שבגדלותן הן חלשות וחולות, וכן הזכרים שמשתמשים באיברי ההולדה הרבה נעשים חולים בבגרותם, ואעפ״כ לבני ישראל לא הזיק הדבר מאומה. ובהגדת שנים מי יודע (מפרש ב) כתב בביאור "ויהי שם לגוי גדול", שהיו גבוהים בקומה היפך התאומים שרגילות אצלם שהם נמוכים בקומתם. 89. והבי״ת של 'במאוד' נוספת, כמו (במדבר י, יג) "ויסעו בראשונה". 90. ולפירושו הבי״ת של 'במאוד' איננה נוספת כפירוש ראב״ע. 91. וכ״כ העמק דבר וראה שם טעם תוספת הבי״ת. וראה עוד כלי יקר שכתב, שבא הכתוב להורות שהתברכו גם בממון הנקרא 'מאוד', כמו שנאמר (דברים ו, ה) "ובכל מאודך", ובברכות נד, א נדרש, ש'מאודך' זה ממונך, ובאותו 'מאוד' התעצמו מאוד ולכך רצה פרעה להביאם לידי עניות. 92. להלן פסוק ט. 93. מלבי״ם. 94. אונקלוס, רשב״ם, רלב״ג בפירושו הראשון. ומצינו 'את' משמש בלשון מן, כמו שנאמר להלן ט, כט "כצאתי את העיר". חזקוני. וראה עוד העמק דבר, להלן הערה 98, שמלבד מה שהיו ישראל ממלאים את ארץ גושן, גם מילאו את כל ארץ מצרים וישבו עם המצרים בתוכם. 95. בפירושו השני. 96. כמו (ויקרא כב, כח) "אותו ואת בנו" דהיינו אותו עם בנו. ובמדרש החפץ כתב, ש'אותם' היינו 'מהם', שנתברכה הארץ בגללם. 97. רס״ג, ראב״ע בפירוש הארוך, רלב״ג בפירושו השני, נר השכלים. וכ״כ רש״ר הירש. 98. ראב״ע בפירוש הקצר, רלב״ג בפירושו הראשון. ובפירוש ר' יצחק הישראלי להגדש״פ כתב, שכיון שנתרבו לא היתה ארץ גושן יכולה להכיל אותם, ומחמת כך מילאו את מצרים. והוסיף העמק דבר, שלהלן יב, כג מבואר שבמכת בכורות הוצרך הקב״ה לפסוח על בתי ישראל, ומכאן שהיו גרים בין המצרים. ולכך הוזכר כאן שמלאה הארץ מהם, שזו היתה סיבת שעבודם שלא נשארו בארץ גושן כרצון יעקב אביהם לשבת שם כדי שיהיו נבדלים מן המצרים, אלא הלכו לגור עם המצרים, ולפי״ז 'אותם' משמעותו 'עמם'. וראה עוד מה שהרחיב לבאר בזה. ובתנחומא ישן שמות ו נדרש: אמר ר' יוחנן מילאו את מצרים. דבר אחר, שנתמלאו בתי טרטיאות ובתי קרקסיאות מהם. 99. עירובין נג, א; סוטה יא, א. 100. וכן פירשו ראב״ע ורבינו מיוחס. וכתב רבינו בחיי, שפירוש "יום הולדת את פרעה" (בראשית מ, כ) הוא, היום שבו נולד לפרעה בן, והוא המלך החדש שקם. 101. כמו בבראשית לו, לב-לט, שנאמר שם "וימת... וימלוך תחתיו". 102. ובשמו״ר א, ח נדרש, שאמרו המצרים לפרעה לשעבד את ישראל ולא רצה, כיון שלא שמע להם הורידוהו מכסאו שלושה חדשים, עד שאמר להם כל מה שאתם רוצים הריני עמכם והשיבו אותו, לפיכך נאמר "ויקם מלך חדש".

ט וַיֹּאמֶר אֶל־עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם לְעַמֵּה הָא עַמָּא בְנֵי יִשְׂרָאֵל סָגֵן וְתָקִפִין

אוצר מפרשי התורה

הכתוב 'חדש' משום שנתחדשו גזרותיו[103]. לדברי האומר שהיה זה מלך חדש, הטעם שאמר 'ויקם' ולא 'וימלוך', ביאר הראב"ע, שהיה המלך שלא מזרע המלוכה[104], ומלכות של מלך אחר קרויה 'קימה למלוך'[105]. אולם אברבנאל כתב, שאין צורך לומר כן, כי לשון 'קימה' נאמרת בכל מלך חדש.

וכתב הגור אריה, שלשתי השיטות בביאור "מלך חדש" לא היה זה אותו המלך ממש שהיה בזמן יוסף, אלא שהאומר שהיה זה מלך חדש ממש, כוונתו שלא היה המלך בנו של המלך הקודם, משום שאם היה יורש את מלכותו מאביו לא היה קרוי "מלך חדש", כי מלכותו היא המשך המלכות הקיימת, ולדעת האומר שנתחדשו גזרותיו היה המלך מזרעו של המלך הקודם, ומה שנקרא 'חדש' זהו רק מפני שנתחדשו גזרותיו[106].

אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף כתב רש"י[107], שעשה פרעה את עצמו כאילו לא ידע[108]. וכעין זה כתב הרס"ג[109], שאין כוונת הכתוב שהמלך לא ידע על מאורעות יוסף, אלא שלא הכיר בזכויותיו ושה' החיה על ידו את מצרים, כי אילו היה מכיר בזכותו לא היה משעבד את בני ישראל. ויש שהוסיפו, שלא הכיר את יוסף[110], ולא ראה אותו[111], ולא נשא לעמו פנים בעבורו[112]. ומן האחרונים יש שכתב, ש'ידע' הנאמר כאן פירושו 'אהב'[113], שהמלך הראשון אהב את יוסף מחמת חכמתו והטוב שעשה לקיום העולם, אולם מלך זה לא החזיק לו טובה ולא אהבו[114].

המפרשים נתקשו כיצד יתכן שנשתכח זכרו של יוסף. יש שביארו, שלא נשא פנים לעם בעבורו[115]. שאף שודאי היה זיכרון מיוסף וממעשיו ובפרט מגזירתו שיתנו חמישית למלך[116], לא ידע המלך שיוסף הוא מבני ישראל ושמשום כך יש לשאת פנים לעמו[117]. ומן האחרונים יש שפירש, שמלך זה היה משושלת מלוכה של עם זר שכבש את מצרים, וכיון שלא היה המלך מבני המקום לא ידע את יוסף[118].

(ט) וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הטעם שהוצרך לומר כן לעמו אף שהיה מלך ובכוחו לעשות מה שירצה, יש שפירשו, שאם לא היה אומר לעמו היו מתנגדים לדבריו, משום שבני אפרים ומנשה היו קרובים למלכות ומשרי המדינה, ולכן אמר לעמו שרוצה להתחכם להם ולשעבדם כדי שישארו בני ישראל בארץ, כי אם יתרבו יעלו מן הארץ ויעזבוה[119].

עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כתב הראב"ע, שתיבת 'עם' אינה סמוכה ל'בני ישראל', ופירוש הכתוב הוא 'עם' שהם 'בני ישראל' אולם רבינו מיוחס פירש, "עם בני ישראל" - אומה

103. וכעי"ז ביב"ע ע"פ ביאור פירושי יונתן. וכתב חזקוני, שאמר הכתוב 'ויקם' משום שקם על ישראל כאויב. והוסיף כלי יקר, שלשון 'קימה' שייכת במי שקם על רעהו להרע לו, כמו שנאמר (בראשית ד, ח) "ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו", וכן (דברים כב, כו) "כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש". **104.** וכ"כ בקדמוניות היהודים ב ט, א; יג, ב. ולדרך זו כתב פנים יפות, שלכן אמר הכתוב "מלך חדש" ולא מצינו לשון זו על מלכי אדום, משום שבאדום מלכותם לא היתה עוברת בירושה ודאי שהמלך שקם הוא 'חדש', אבל במצרים שהיתה המלוכה עוברת בירושה, מלך זה שלא היה מזרע המלוכה נקרא "מלך חדש". ובהעמק דבר ביאר, שנקרא 'חדש' מפני שהיו לו דעות חדשות ואחרות מן המלך הקודם שאהב את יוסף. **105.** וכמו שאמר שאול (שמואל א כב, ח) "כי הקים בני את עבדי", שהקים את דוד למלוך אף שאיננו מזרע המלוכה, וכעי"ז בתוס' השלם, שלשון זו נאמרת במי שאינו מזרע המלוכה, שאינו ראוי למלוך. וכתב צרור המור, שכאשר ראו המצרים את ריבויים של בני ישראל היו קוצים בעיניהם, ולא רצו לשים עליהם מלך ממשפחת המלכים הראשונים לפי שהיה בלבם על יוסף שהמליכו עליהם בהיותו עבד, ולכן בחרו להם איש צר ואויב אכזרי. ורש"ר הירש כתב, שלשון 'קום על' משמעותו תמיד השתלטות אלימה, ויתכן שהשושלת הותיקה נוצחה, ושושלת זרה באה מן הנכר, ופשטה על מצרים, וראה בזה עוד בהערה הבאה. וראה בבן יהוידע עירובין נג, א, שביאר באופן אחר מדוע נקרא "מלך חדש". **106.** ראה עוד בתורה שלמה הערה פב, שהאריך לבאר על פי הידוע מחוקרי דברי הימים למלכי מצרים, שעם זר המכונה 'היקסוס' כבש את ארץ מצרים ושלטונה, והאומר שהיה מלך חדש סובר שמאורע זה אירע סמוך למיתתו של יוסף, והמלך החדש היה מן הכובשים, ולכן "לא ידע את יוסף", כי הכובשים שנאו את יוסף ואחיו שהיו מקורבים למלכות הקודמת. והאומר שנתחדשו גזירותיו סובר שהמהפיכה נתרחשה לאחר מכן. וראה עוד בביאורי אגדות למהר"ל סוטה יא, א בביאור המחלוקת. **107.** ע"פ עירובין שם, סוטה שם. **108.** בעירובין שם וכן בשמו"ר א, ח מבואר שפירוש זה הוא רק לדעה זו שלא היה זה מלך חדש. וכ"כ רא"ם בדעת רש"י. ובתוס' השלם כתבו, שמפסוק זה יש להביא ראיה לאומר שהיה זה אותו המלך, כי אם היה מלך חדש ודאי שלא ידע את יוסף. אולם משכיל לדוד כתב בדעת רש"י, שפירוש זה הוא לשתי הדעות, כי אף אם היה מלך חדש ודאי שידע על יוסף, שהרי ידעו כל מצרים שהצילם מן הרעב. **109.** משלי ג, ו. אולם ראה להלן ציון 111 דברי ר"א בן הרמב"ם בשמו. **110.** רלב"ג. **111.** ר"א בן הרמב"ם בשם רס"ג. אולם ראה לעיל ציון 109 דברי רס"ג בפירושו למשלי. **112.** בכור שור. וראה דברי הספורנו להלן ציון 117. ואונקלוס כתב, שלא קיים את גזירת יוסף. וכעי"ז ביב"ע. ובביאור דבריהם כתב במדרשי התורה לר"ש אשתרוק, שזכרו העם שיוסף הביא את משפחתו בעצת פרעה ונתן להם אחוזה וחירות לחק עולם, אבל עתה קם מלך חדש שלא ידע את יוסף, והחוקים והחירות שנתן לאחיו לא היה להם תוקף אצל המלך הזה. וכ"כ לחם ושמלה, מלבי"ם. ובמדרשי התורה ולחם ושמלה פירשו עוד, שבשנות הרעב הציעו המצרים שיקנה אותם יוסף לעבד, אולם יוסף לא השתעבד בהם וקנה את אדמתם וחייבם לתת חומש למלך [כמבואר בבראשית מז, כ-כו] ופרעה לא קיים גזירה זו אלא חזר ונשתעבד בהם. **113.** וכעין דברי רש"י בראשית יח, יט: כי ידעתיו - לשון חיבה, כמו (רות ג, ב) "הלא בועז מודעתנו", וכן (להלן לג, יז) "ואדעך בשם", ואמנם עיקר לשון כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. **114.** העמק דבר. וראה כלי יקר שפירש, שלא ידע המלך שאחי יוסף רצו לבטל את חלומותיו ולא עלה בידם כי ה' עמו, וכך גם לא יעלה בידו להרע לעם ישראל. **115.** בכור שור. **116.** כמבואר בבראשית מז, כ-כו. **117.** ספורנו. **118.** רש"ר הירש. והוסיף, שהמלך לבדו לא ידע את יוסף, אולם העם ידע עליו ולא הביט בעין צרה על היהודים והצלחתם. ראה דבריו לעיל הערה 105, ומה שהובא מתורה שלמה לעיל הערה 106. **119.** וכמו שאמר בסמוך "פן ירבה וגו' ועלה מן הארץ". פענח רזא, תוס' השלם.

מִמֶּנּוּ: י הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן־יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי־

מִנָּנָא: י הָבוּ נִתְחַכַּם לְהוֹן דִּלְמָא יִסְגּוֹן וִיהֵי

רש״י

(י) **הבה נתחכמה לו.** כל 'הבה' לשון הכנה והזמנה לדבר הוא, כלומר, הזמינו עצמכם לכך: **נתחכמה לו.** לעם, נתחכמה מה לעשות לו. ורבותינו דרשו, נתחכם למושיעם של ישראל לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם [והם לא הבינו שעל

אוצר מפרשי התורה

של בני ישראל. ויש מן האחרונים שביאר, ש'עם' פירושו אומה הנוהגת במנהג בפני עצמה. ואף שרצו בני ישראל להידמות למצרים ולעשות כמעשיהם[120], עדיין היו אומה בפני עצמה כי מן הנמנע שכולם יהיו כמצרים[121].

רַב וְעָצוּם פירש הלקח טוב: רב בעם, עצום ברכוש[122]. עוד פירש, רב בחכמה, ועצום בגבורה. ויש שפירש, 'רב' - שמתרבה שלא כדרך העולם, ומטבע העולם כאשר יוולדו רבים יהיו חלושי כח הנולד והמוליד, ומחמת כך שהם רבים אין לחשוש מהם כי סופם להתמעט עקב חולשתם, ולכן הוסיף 'ועצום', שאף שהם מתרבים ביותר מהרגיל, אף על פי כן הם עצומים ממנו[123].

מִמֶּנּוּ ביאר השכל טוב: יותר ממה שאנו רבים ועצומים. אמנם רבים מן המפרשים כתבו, שאף שעדיין היו המצרים יתרים על בני ישראל, מכל מקום ריבוים והתעצמותם של בני ישראל היתה יותר מריבוי המצרים, ולא שנתרבו בני ישראל והיו יותר מן המצרים במספרם, שהרי המצרים חששו שבני ישראל יתרבו יותר מהם ואמרו[124] "פן ירבה"[125]. ויש שהוסיף, שהיו בבני ישראל אנשי חיל למלחמה, ואף שעתה היו מעטים כנגד אנשי החיל של המצרים מכל מקום היו מתרבים והולכים, וגם כל אחד מהם היה עצום בכוחו מאנשי החיל המצרים[126]. ויש שכתבו, ש'ממנו' חוזר רק על 'ועצום', שכוחם של בני ישראל היה רב מכוח המצרים[127]. ויש שפירש, שאמרו המצרים שריבוי בני ישראל הוא 'ממנו', כלומר מהמצרים הוא בא, שנתרבו על ידי שהחזיקו אותם בשנות הרעב[128].

(י) **הָבָה** פירש רש״י: כל 'הבה' לשון הכנה והזמנה לדבר הוא[129], כלומר הזמינו עצמכם לכך. ויש שפירש, שהוא לשון פיוס וענווה[130]. וחז״ל דרשו[131], ש'הבה' הוא לשון עצה.

נִתְחַכְּמָה פירש רש״י, נתחכם לדעת מה לעשות לו. וכתב הראב״ע[132], נבקש דרך חכמה[133]. ויש שביארו, נתחכם לבוא עליו בעקיפין[134] ובתחבולות[135]. וכתב רבינו בחיי, יש חכמה טובה ויש חכמה רעה, החכמה בתורה ובמוסר היא חכמה טובה, והחכמה בעניני ערמימות היא חכמה רעה, והיא קרויה התחכמות[136], ולכך אמר הכתוב "הבה נתחכמה" ולא "הבה נחכמה"[137].

נִתְחַכְּמָה לוֹ פירש רש״י: 'לו' - לעם. נתחכם לדעת מה לעשות לו. והראב״ע פירש, 'לו' - בעבורו[138]. והספורנו כתב, נתחכם לבוא עליו. ובדרך דרש כתב רש״י[139], בואו ונתחכם למושיעם של ישראל לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם. ולדרך זו 'לו' פירושו 'כנגדו'[140].

פֶּן יִרְבֶּה שלא ירבה[141]. ויש שביאר, שאמר מלך מצרים לעמו, פן ירבה הגוי הזה, ויהיה יתר עלינו[142].

כתב הרמב״ן, שלא אמר מלך מצרים לעמו להרוג את בני ישראל, כי תהיה זו בגידה להורגם אחר שבאו למצרים בציוויו של המלך, וגם העם לא היה נותן לעשות זאת, ועוד שבני ישראל רבים ועצומים מהם ויקשה עליו להורגם, ולכן אמר שיעשו בדרך חכמה ויטילו עליהם מסים, כי כן דרך הגרים להעלות מס למלך, ולאחר מכן ציוה בסתר למיילדות שיהרגו את הזכרים, ולאחר מכן ציוה לכל עמו

120. וכמו שהובא מהעמק דבר לעיל הערה 94. **121.** העמק דבר. אמנם כתב עוד לפרש, ש'עם' היינו בני חיל למלחמה ומהם חששו המצרים. **122.** וכעי״ז בשכל טוב. **123.** אור החיים. ולפירוש זה 'ממנו' מוסב רק על 'עצום' שכן ישראל לא היו מרובים מן המצרים אלא רק עצומים ממנו, וראה עוד מה שהובא בשמו בסמוך. **124.** להלן פסוק י. **125.** ר״א בן הרמב״ם, רלב״ג. וכ״כ הכתב והקבלה, מלבי״ם. ולפירוש זה כתב עקידת יצחק, שתיבת 'ממנו' מוסבת רק על 'עצום'. וביאר ר״א בן הרמב״ם, שחששו המצרים שעל ידי ריבוי זה שאינו טבעי, יתרבו בני ישראל יותר מהם. וראה מלבי״ם שכתב, שגם בשעת יציאת מצרים היו בני ישראל מועטים מן המצרים. **126.** העמק דבר. **127.** אברבנאל בפירושו הראשון, אור החיים. **128.** אור החיים. עוד פירש, שהוא המשך ל'עם בני ישראל' שהם 'עם' שאין בהם תערובת, ולכך אף שהם מעטים הם נחשבים רבים ועצומים ממנו, שכן עם מאוחד מוסר נפשו האחד בשביל אחיו. ואברבנאל בפירושו השני כתב, שאמרו שבני ישראל הם 'ממנו' כי הם עבדינו. ולפירוש זה 'רב ועצום' אינו מחובר עם 'ממנו'. ובפירושו לבראשית מז, כה כתב אור החיים, שכל המצרים היו משועבדים לפרעה אבל בני ישראל היו בני חורין, ולכך כשנדברו המצרים עם פרעה על בני ישראל הוזכר גם שבני ישראל יתרים עליהם שאינם עבדים. ורש״ר הירש כתב, ש'ממנו' פירושו עבורנו ובשבילנו, והיינו יותר משאנו יכולים לסבול. שהיו המצרים חלוקים לכתות נפרדות ובני ישראל מאוחדים, ומשום כך אמר המלך שעוצמת בני ישראל גדולה היא, כי אין בינינו שבט אחד שישווה לו בגודלו. **129.** וכ״כ רשב״ם בראשית לז, כ. וכן מבואר בזהר שמות יח, א. וראב״ע בראשית יא, ג כתב שהוא לשון נתינה, וזה כעין המובא בסמוך מחז״ל שפירושו תנו עצה. וכ״כ רא״ם. וראה ברש״י בראשית שם שכתב, שיש מקומות שיש לפרש 'הבה' מלשון נתינה ואין זה סותר לפירוש ש'הבה' לשון הזמנה, משום שלשון נתינה קרובה ללשון הזמנה. וראה עוד רש״י תהלים כט, א שפירש: "הבו לה'" - הכינו לה'. והביא שמנחם פירשו לשון נתינה. וראה ברש״י השלם הערה 6 שלא נחלק רש״י על פירוש מנחם אלא בביאור "הביאו לה'", אבל גם לדבריו ייתכן לפרש 'הבה' מלשון נתינה. **130.** שכל טוב. **131.** ספרי דברים יג. **132.** בפירוש הארוך. **133.** ובפירוש הקצר כתב ראב״ע: נייעץ עצת חכמה. **134.** ספורנו. **135.** רס״ג. **136.** וכמו שאמר הכתוב (קהלת ז, טז) "אל תתחכם יותר". אמנם ראב״ע שם פירש שהפסוק מוסב על החכמה כמשמעו. **137.** וראה עוד מורה נבוכים ג, נד. ובמדרש תהלים מזמור ב נדרש, שאמר פרעה, שוטה היה עשיו שאמר "יקרבו ימי אבל אבי", ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו, אבל אני איני עושה כן, אלא אני הורגם בקטנותם, ולכן נאמר "הבה נתחכמה לו" נהיה חכמים יותר מן הקודמים. **138.** וכ״כ חזקוני. **139.** ע״פ סוטה יא, א; שמו״ר א, ט. **140.** רש״י סוטה שם ד״ה ונתחכם. **141.** ראב״ע, רשב״ם. **142.** שכל טוב.

תִּקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם־הוּא עַל־שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם־בָּנוּ וְעָלָה מִן־הָאָרֶץ: יא וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי

אֲרֵי יְעַרְעֻנָּא קְרָב וְיִתּוֹסְפוּן אַף אִנּוּן עַל סַנְאָנָא וְיִגִּיחוּן בָּנָא קְרָב וְיִסְּקוּן מִן אַרְעָא:

רש"י

כל העולם מינו מנינו, מכל הוא מניה על מומה מתת. נרס"י ישן] (סוטה יג. שמו"ר ו ט): **ועלה מן הארץ.** על כרחנו. ורבותינו דרשו, כמדש שמקנל עלמו ומולה קנלמו נמחרים, והרי הוא כמילו כמב ועלינו מן המרן והס יירשוה (שם): (יא) **עליו.** על העם:

אוצר מפרשי התורה

להרוג את כל הנולדים, ולא אמר לשר הטבחים להרוג את כל בני ישראל אלא שכל המוצא ילד יהודי יהרגנו ואם יקבול האב לפני השופטים יאמרו לו שיביא עדים, וכל זה עשה בחכמה כדי שלא יוודע החמס[143].

תִּקְרֶאנָה מִלְחָמָה 'תקראנה' לשון מאורעות[144]. וכתב הראב"ע[145], שאף ש'תקראנה' הוא לשון רבים ו'מלחמה' הוא לשון יחיד, מצינו כעין זה במקרא[146]. באופן אחר כתב[147], שזהו מקרא חסר, וכאילו נכתב "והיה כי תקראנה קורות מלחמה"[148]. ובשכל טוב פירש, כל מלחמה ומלחמה שתארע לו.

הטעם שמלך מצרים חשש ממלחמה, כתב בצרור המור, שכיון שהיה המלך משושלת מלוכה חדשה[149], חשש שמשפחת המלכים הקודמים תעשה עמו מלחמה כדי שיחזרו למשול[150].

וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ ביארו המפרשים, שחשש שבני ישראל יצטרפו לאויב הנלחם בהם[151]. אולם יש מי שביאר, שאם נצטרך להילחם ומלבד זאת נוסף עלינו גם הצורך לשמור על בני ישראל שיהיו לנו לעבדים, לא נוכל לעשות זאת, ובעוד ש'נלחם בנו' השונא, יעלו בני ישראל מן הארץ[152].

והטעם שחשש שעם ישראל ילחמו עם מצרים, ביאר הרס"ג[153], שבני ישראל נתערבו במצרים ונהגו כמנהגם, וחששו המצרים שכשם שנטו ישראל לצדם כך יטה ליבם לצד האויב. והספורנו כתב, שאמרו המצרים שכיון שהעברים נבדלים ממנו במילה ובלשון ובדעות, ואיננו יכולים לאכול עמם לחם[154], הם לנו לאויבים בלי ספק, ויגלו שנאתם בעת צרות המלחמה. ויש שהוסיפו, שלכן קרא להם מלך מצרים "עם בני ישראל", שהם נבדלים מאיתנו להיות לעם אחר, ובודאי שבלבם הם שונאים אותנו[155].

וְעָלָה מִן הָאָרֶץ נחלקו המפרשים על מי אמר מלך מצרים "ועלה מן הארץ". יש שפירשו, שאמר כן על בני ישראל, שיעלו מארץ מצרים לכנען[156]. והטעם שחשש מכך, כתב הרמב"ן, שאמר להם שבשעת מלחמה יתווספו בני ישראל על הנלחמים בנו ויקחו שלל את רכושנו ויעלו עמו לארץ כנען, ובכך לא נוכל להינקם מהם ולהשיב לנו את רכושנו[157]. והרשב"ם ביאר, שהרעה בכך שיעלו לארץ אבותיהם משום שלא טוב לנו לאבד את עבדינו, ויזלזלו האומות במלכותינו[158]. וכתב רש"י: ועלה מן הארץ על כרחנו[159]. ובביאור דבריו כתב הרא"ם, שאף שכל אדם רוצה שיעלו הלוחמים בו מן הארץ, מכל מקום אינו רוצה שיהיה זה בעל כרחו[160]. אך הרמב"ן כתב בביאור דברי רש"י, שחשש שיעלו עליהם בני ישראל למלחמה, ופירוש הכתוב לפי זה, ועלה עלינו מן הארץ שבה הוא יושב שהיא ארץ גושן להילחם בנו[161]. ומן האחרונים יש שביאר, שמלבד החשש שבשעת מלחמה יצטרפו בני ישראל אל שונאינו, חשש עוד שמחמת התרבותם לא תספיק ארץ גושן למושבם ויעלו ממקומם ויפשטו על כל הארץ[162]. ויש שפירשו, "ועלה מן הארץ", שמחמת התרבותם יהיו נעלים במעלה מעל כל יושבי הארץ, ויהיו יושבי הארץ לעבדים תחתם[163].

אולם יש מהראשונים שפירשו[164], שחשש שבני

143. וראה רבינו בחיי שהאריך בביאור זה. **144.** רשב"ם. **145.** בפירוש הקצר. **146.** וכ"כ חזקוני, רבינו מיוחס. **147.** בפירוש הארוך. **148.** וכ"כ רלב"ג. וכעי"ז בספורנו: כי תקראנה רעות וצרות של מלחמה. **149.** וכמו שכתב ראב"ע, וראה לעיל ציון 104. וראה לעיל הערות 106-105. **150.** ובתוס' השלם כתב, שחשש שילחמו עמו ארץ כנען משום שליקט יוסף את כל הכסף שהיה שם, כמבואר בבראשית מז, יד. **151.** מדרש אגדה, שכל טוב, תוס' השלם. וכן מבואר בדברי רמב"ן להלן ציון 157. **152.** עקידת יצחק בפירושו הראשון. ובפירושו השני כתב כעין דברי המפרשים, שחששו שאם תארע מלחמה יתקפו בני ישראל את אדוניהם ויעלו מן הארץ. **153.** בפירוש הארוך. **154.** כמבואר בבראשית מג, לב. **155.** מלבי"ם. וכעי"ז בהעמק דבר. וראה בתוס' השלם ביאור נוסף בדבר. **156.** אונקלוס, יב"ע, תרגום ירושלמי, רש"י, שכל טוב, ראב"ע. **157.** והוסיף בהעמק דבר, שחששו שבשעת המלחמה כשאנשי החיל של מצרים יהיו מחוץ למדינה, ילחמו בני ישראל עם הנותרים במדינה ויקחו את השלל לארץ כנען, אבל לא חששו שילחמו עמם שלא בשעת מלחמה, כי בודאי יפחדו בני ישראל ממלכות מצרים האדירה, וכן לא חששו שיעלו מן הארץ כשהם עניים ובלא רכוש. **158.** ואף שעדיין לא היו עבדים, מכל מקום נוכל להשתעבד בהם בשעת הצורך, ואם יעלו לא יהיו מצויים לנו כלל. בכור שור. וכעי"ז כתב אברבנאל: ובמקום שיהיה 'עם רב ועצום' ויהיה 'ממנו' דהיינו קנין כספנו, יהיה להיפך, שיקומו עלינו ויעלו להם מן הארץ כבני חורין. ורש"ר הירש כתב, שודאי שנוכחות היהודים היתה כבר אז חשובה ומועילה למדינה, ואף שאת מספרם ביקשו לצמצם, אך מהסתלקותם הגמורה חששו, כי קיומם במספר מוגבל נחשב כמועיל וכחיוני. **159.** וכ"כ חזקוני בפירושו השני, רלב"ג. **160.** וראה עוד פענח רוא שכתב, שמנשה ואפרים היו קרובים למלכות, והמצרים רצו שישארו בארצם, ואמר להם פרעה שרוצה לשעבדם כדי שישארו בארץ, כי אם לא יעשה כן, בשעת מלחמה ילחמו עמנו ויעזבו את הארץ. **161.** כי אם לא כן היה ראוי לומר "ועלה על הארץ" שכן דרך הלשון בלוחמים. והרא"ם הקשה לפירושו, שלדבריו היה ראוי לומר "ועלה על הארץ ונלחם בנו". **162.** רש"ר הירש. **163.** בכור שור בפירושו השני, תוס' השלם, פסח דורות על הגדש"פ. וכעי"ז בהכתב והקבלה. **164.** ע"פ שמו"ר א, ט; סוטה יא, א.

מִסִּים לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת

רש״י

מסים. לשון מס, שריס שגובין מהם המס. ומהו המס, שיבנו ערי מסכנות לפרעה: **למען ענותו בסבלותם.** של מצריס: **ערי מסכנות.** כתרגומו. וכן לֶךְ בֹּא אֶל הַסֹּכֵן הַזֶּה (ישעיה כב טו) גזבר הממונה על האוצרות (שמו״ר א י):

יא וּמַנִּיאוּ עֲלֵיהוֹן שִׁלְטוֹנִין מַבְאֲשִׁין בְּדִיל לְעַנּוֹאֵיהוֹן בְּפֻלְחָנְהוֹן וּבְנוֹ קִרְוֵי בֵית

אוצר מפרשי התורה

ישראל יגרשו אותם מארצם[165], ואמר ״ועלה מן הארץ״ כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו באחרים, וכאילו נכתב ״ועלינו מן הארץ״ והם יירשוה[166].

והספורנו פירש, ש״ועלה מן הארץ״ אינו החשש של המצרים אלא זו תכלית ההתחכמות, שרצה מלך מצרים שבני ישראל יעלו מן הארץ כדי שלא יתווספו על שונאינו בעת מלחמה, ולא רצו לגרשם כדי שלא יתבזו בעיני האומות, ולכך נצרכו להתחכמות כדי שיעלו בני ישראל מעצמם.

(יא) וַיָּשִׂימוּ עָלָיו על העם[167].

שָׂרֵי מִסִּים פירש רש״י, ׳מסים׳ לשון מס[168], שהעמיד עליהם שרים לגבות מהם מס. ואונקלוס תרגם: שרים מבאישים[169]. ולדבריו, ׳מסים׳ הוא לשון מאוס ובזוי[170]. ויש שביארו, שהוא לשון ׳המסה׳, שהיו השרים ממיסים את הלב[171], או שהמס ממיס את האדם[172].

לשיטה ש׳מסים׳ הוא לשון מס, נחלקו המפרשים מה היה המס. רש״י כתב, שהמס הוא בניית ערי המסכנות[173]. אולם הרמב״ן כתב, ששמו על העם מס לתת אנשים לעבודת המלך, שיהיה כל אחד חודש או יותר בעבודת המלך ושאר הימים בביתו, ומינו שרים שיהיו ממונים לגבות את המס[174]. והרלב״ג כתב, שהטילו המצרים מס לתת דבר קצוב למלך[175], ומי שלא יכול היה לפרוע את המס היה המלך נפרע ממנו בשעבוד בניית הערים, ולכך מקצת מבני ישראל לא היו משועבדים בבניה כיון שהיה בידם לשלם את המס[176]. ומן האחרונים יש שביאר, שהיו לפרעה עבדים רבים שעבדו עבורו, ועשו המצרים בערמה ומינו את עם ישראל שיהיו השרים על עבודת העבדים, וכשלא השלימו העבדים את חוק עבודתם הוצרכו השרים להשלימה, ועל ידי כך הכניסו את ישראל בעול השעבוד[177].

לְמַעַן עַנֹּתוֹ לצערם[178]. ויש שפירשו, לשון מיעוט מתשמיש שלא יהיה להם פנאי לכך[179], או שעל ידי טורח העבודה לא יצליחו להוליד[180], ועשו כן כדי שלא יתרבו[181]. וכן נדרש בהגדה של פסח: ״וירא את עניינו״[182] זו פרישות דרך ארץ. ויש שפירשו, לשון עוני, שהטילו עליהם מס כדי לעשותם עניים[183]. ויש שביאר, שעצם המס שהוא בניית הערים לא היה רע כל כך, אלא שעשו זאת בעינוי ועלילות ובהכאה וזוהי רעתם[184].

בְּסִבְלֹתָם פירש אונקלוס, לשון עבודה. ויש שפירשו, לשון משא[185]. ואברבנאל כתב, שהוא לשון עינוי.

נחלקו המפרשים על מי מוסב ׳בסבלותם׳. רש״י כתב, שעל מצרים נאמר כן, ששמו שרי מסים על ישראל למען ענותו לעם בסבלותם של מצרים[186]. והשכל טוב פירש, ש׳בסבלותם׳ מוסב על ישראל, שעינו מצרים את ישראל במשאות שנושאים על כתפיהם. ואברבנאל כתב, שהתחכמו המצרים לענות את ישראל כדי שיסבלו עינויים רבים ולא יוכלו לפרות ולרבות[187].

ראה לעיל[188] שהספורנו ביאר, שהמצרים רצו שבני ישראל יעלו מן הארץ ויצאו ממצרים, ולפי זה ביאר שלכן עינו אותם, כדי שיסכימו לצאת אל ארץ אחרת.

עָרֵי מִסְכְּנוֹת נחלקו המפרשים בביאור ״ערי מסכנות״. יש שפירשו, שהן ערים לאוצרות המלך[189]. והרס״ג כתב,

165. רס״ג. 166. רש״י בפירושו השני ע״פ שמו״ר א, ט, ראב״ע בשם ר״י אבן ג׳נאח, חזקוני בפירושו הראשון. וראה בפירוש רבינו שם טוב להגדש״פ שכתב, ששני הפירושים אמת, שאם ימשלו ישראל יגרשו את המצרים מן הארץ, ויעלו להם לארץ שיחפצו ללכת. 167. רש״י. ובשמו״ר א, י נדרש, שהביאו מלבן ותלו בצוארו של פרעה, שאם אחד מישראל אמר להם איסטניס אני ואיני יכול לעבוד, השיבו לו, אין אתה איסטניס יותר מפרעה. 168. וכ״כ ראב״ע, שהוא לשון רבים של ׳מס׳. וכן מבואר בדעת המפרשים שביארו מהו המס, ראה בסמוך. 169. וכעי״ז ברס״ג: ממונים להשפילם ולבזותם. 170. הכתב והקבלה. 171. לקח טוב, שכל טוב בשם רבותיו, וכ״כ העמק דבר בביאור דברי אונקלוס. והוסיף, ששני שורשים יש בתיבה זו, שאם היא רק לשון מס בלבד היה ראוי לומר מַסים, ואם לשון המסה בלבד היה ראוי לומר ׳ממסים׳. 172. רבינו מיוחס. 173. וכעי״ז בספורנו. 174. וכעי״ז בשכל טוב, בכור שור. והוסיף בכור שור, שודאי לא עבדו בכל השנה עבור פרעה, כי אם כן מתי עשו לביתם. 175. וכעי״ז ביאר אברבנאל, שהטילו המצרים מסים על בני ישראל ומינו שרים שיגבו מהם את המס. 176. ובפירוש ר׳ שלמה בן אברהם להגדש״פ כתב, שהמס היה לתת ממון קצוב למלך, אלא שתכלית המס היתה ״למען ענותו בסבלותם״, שכיון שלא יוכלו לתת את מס הממון יחויבו לעבוד בעבודת המלך. והרכסים לבקעה כתב, שהיו שני מיני מסים, האחד לעבודת המלך, והשני מס כסף למי שאינו עובד. 177. וזוהי החכמה שבגזירת פרעה, שכן שעבוד בלבד איננו חכמה אלא רשעות. אור החיים. 178. יב״ע. 179. חזקוני. 180. ראב״ע. 181. לקח טוב, שכל טוב, בעל הטורים. וראה שמו״ר א, יב. 182. דברים כו, ז. 183. מגיד דבריו ליעקב ופסח דורות על הגדש״פ. 184. העמק דבר. 185. וכמו (מלכים א ה, כט) ״נושא סבל״. רלב״ג. וכעי״ז ברבינו מיוחס. וכתב רש״ר הירש, שאין משמעות ׳סבל׳ משא המוטל על האדם לענותו, אלא כדי שישאנו, אולם המצרים עשו זאת להרע והטילו על בני ישראל משא כדי לענותם. 186. והטעם שפירש כן, כי אחר שהפסוק כולו מדבר בלשון יחיד על עם ישראל, תיבת ׳סבלותם׳ שנאמרה בלשון רבים מוסבת על מצרים. ריב״א. אמנם בשמו״ר א, י נדרש, למען ענותו לפרעה בסבלותם של ישראל, שתלה פרעה מלבן בצווארו ועינה את עצמו בשביל סבלותם של בני ישראל שיטו שכמם לסבול. 187. ומלבי״ם כתב, שגם עד עתה היו בני ישראל מעלים מס למלך, אלא שמעתה מינה המלך שרים על גביית המס, והסבל שנהיה על ידי השרים עצמם גרוע מסבל המיסים, כיון שצריך תמיד לתת להם שוחד כדי שלא יכבידו את אפם, ועשה כן פרעה למען ענותו את עם ישראל בסבלותם של שרי המסים. 188. אחרי ציון 166. 189. אונקלוס, רש״י, רשב״ם, ראב״ע, שכל טוב. וכמו (ישעיהו